

יעקב בר־סימן־טוב

'בן המאה שעברה' בצומתי מפתח בתולדות היישוב והמדינה

מרדכי (מורלה) בר־און, בן המאה שעברה:
אוטוביוגרפיה, ירושלים: כרמל, 2011, 519 עמ'

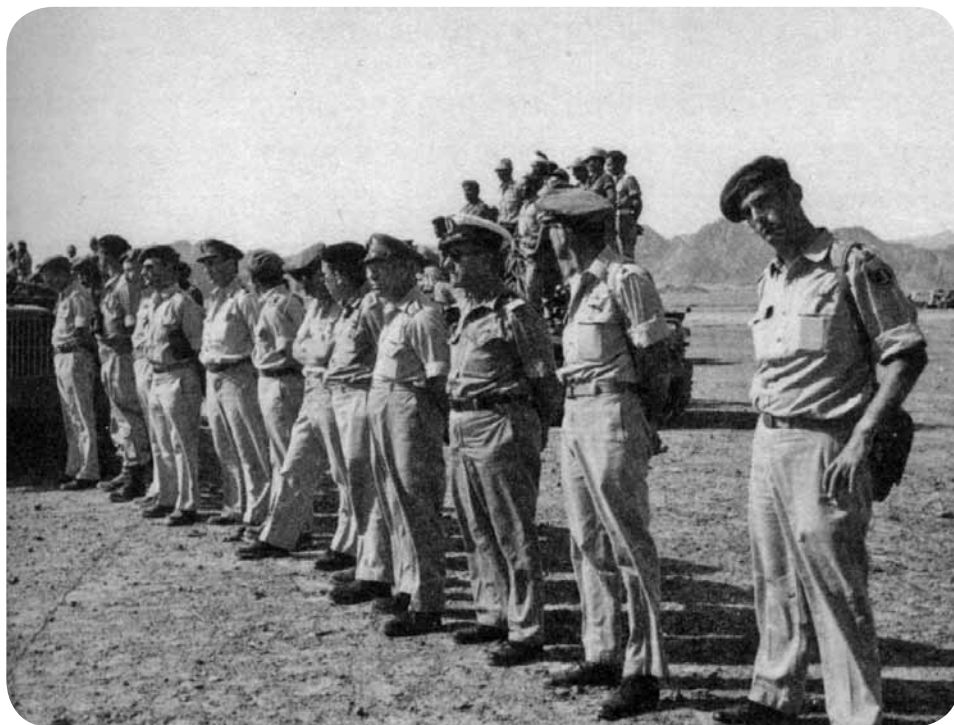
האוטוביוגרפיה של מרדכי (מורלה) בר־און מציגה תולדות חיים של אדם מעניין, שיש לו רקע משפחתי יוצא דופן, ושלזכותו נזקפת עשייה ציבורית עשירה ומרתקת: ראש לשכת הרמטכ"ל משה דיין, קצין חינוך ראשי בצה"ל, ראש מחלקת הנוער והחלוץ בסוכנות היהודית וחבר כנסת מטעם מפלגת רצ. האוטוביוגרפיה היא כרונולוגית באופייה

וכוללת עשרים ואחד פרקים – מילדות במושבת הברון ראשון-לציון ועד שיבה טובה בירושלים.

שני הפרקים הראשונים בספר מתארים את הנעורים במושבה קטנה בתקופת המנדט הבריטי. בחלק זה של האוטוביוגרפיה בר־און מתאר את התפתחותו כילד וכנער שגדל במשפחה שאפשר לכנותה כשייכת למעמד הביניים, אם כי הייתה להוריו מכונית פרטית. הוריו עלו ארצה מגרמניה בשנת 1924, ואמו הייתה גיורת. פרקי הנעורים מבליטים מערכת חינוך מפותחת, שאפשר להתקנא היום במי שזכה להתחנך בה. היו בה 'מורים נפלאים', 'גברים צעירים ומצליחים במיטב שנותיהם', בעלי 'מעמד נכבד' במושבה (עמ' 33). בצדם פעלה חוליה חינוכית נוספת, תנועת הנוער החברתית 'השומר הצעיר', שבר־און מכנה 'בית מדרש'. בר־און הפיק את המרב ממערכת חינוכית משולבת זו, והיא תרמה רבות להתפתחותו האינטלקטואלית והחברתית.

הפרקים השלישי והרביעי בספר מוקדשים לפעילותו הצבאית של בר־און ב'הגנה' במלחמת השחרור. בפרקים אלו מצאתי עניין מיוחד בהתייחסותו של המחבר להתפתחות בעיית הפליטים הפלסטינים במלחמה ובמיוחד למניעת שיבתם לבתיהם: 'איני זוכר אם ניתנה הוראה מפורשת בעניין הפליטים הערבים (המונח פלסטינים טרם היה שגור בפינו), אך לכולנו היה ברור ומובן מאליו שאסור להרשות את חזרתם לכפריהם. הסכסוך הפך בעינינו ל"משחק סכום אפס" (עמ' 98). השאלה הייתה כיצד מונעים את חזרתם – ואכן הגיעה 'פקודה חד־משמעית, לפתוח באש על מנת למנוע את שובם ויהי מה'. אף שבר־און היה מזועזע מן האפשרות הזו, הוא מציין כי הוא זוכר בבידור שלא היה בלבו 'שמץ של ספק שאבצע את הפקודה כלשונה. הזדהיתי ללא סייג עם ההחלטה שהפלסטינים, אשר פתחו במלחמה וניסו למנוע מאתנו להקים

מרדכי בר-און
ראשון מימין)
עם אלופי צה"ל
בשרם אלשיח,
נובמבר 1956
(באדיבות מרדכי
בר-און)

ברדיישה 'לא הסתרתי מהם את דעתי השוללת מכול וכול את זכותם לשוב לכפר' (עמ' 456). גולת הכותרת בתולדות חייו המרתקות של בר-און היא נוכחותו הפיזית כראש לשכת הרמטכ"ל דיין בסדרה ארוכה של אירועים מרתקים בתולדות הסכסוך הישראלי-הערבי במחצית הראשונה של שנות החמישים, והוא עוסק בכך בחמישה פרקים בספר (החמישי-התשיעי). בין האירועים המרכזיים באותה תקופה היו פעולות תגמול ישראליות רבות, שבוצעו בניסיון להתמודד עם בעיות טרור וביטחון שוטף, וכינון הברית הצבאית-המדינית עם צרפת, ששיאה בשיתות הסודיות בסוור (Sèvres) שהביאו להסכם משולש ישראלי-צרפתי-בריטי ולמלחמה משותפת של שלוש המדינות נגד מצרים באוקטובר 1956. אף שתקופה זו תוארה היטב במחקר ההיסטורי, על סמך חומר ארכיוני ראשוני, העדויות האישיות של בר-און, כמי שהיה

מדינה יהודית, שוב לא יורשו לחזור. למזלנו לא הועמדנו בניסיון המזוויע הזה' (עמ' 108). אלא שמאוחר יותר הוא הורה לחייליו 'לירות מספר סרטים [של כדורים] לעבר הפליטים [שהיו מחוץ לטווח המקלעים], מעין איתות, לאמור: עתה משהסתלקתם, אין לכם דרך חזרה' (עמ' 110). בר-און סבור בדיעבד ש'זה היה ללא ספק מעשה טיפשי וחסר תכלית, אך הוא ביטא את הלך הרוח ששלט בנו באותם ימים'. והוא מוסיף: 'הייתי חניך "השומר הצעיר", ובמשך שנים רבות האמנתי באפשרות להקים מדינה דו-לאומית. אך בשלב זה היה ברור לי שזהו חלום באספמיה, ועשיתי מה שעשיתי ללא נקיפת מצפון' (עמ' 110). בר-און המשיך בהתנגדותו הנחרצת לשיבה כלשהי של פליטים פלסטינים לישראל גם שנים רבות אחרי כן. הוא מצייך כי במפגש שקיים כחבר כנסת מטעם רצ עם פליטים פלסטינים במחנה הפליטים

סלד מכל דוקטרינה מגובשת ומהשקפות עולם חובקות-כל' (עמ' 156). אשר לאופן חשיבתו של דיין ולדרכו לקבל החלטות, בר-און גורס שדיין 'היה עוסק בחשיבה מעמיקה בסוגיות שתבעו את התייחסותו', ועם זאת 'היה זאב בודד והוא העדיף לחשוב לבד. לא היתה לו סבלנות לדיונים ממושכים או לשיחות סרק' (עמ' 157).

הפרק השנים-עשר תורם להבנת פן אחר של צה"ל עוסק בנושא החינוך. בר-און, שהיה קצין חינוך ראשי במשך שש שנים בשנות השישים, מציג את חשיבות החינוך בצה"ל בתקופת כהונתו. הוא מתאר למשל את טיפוח הביטחוניזם והפטריוטיות בקרב חיילי צה"ל מתוך תחושת ייעוד, ומעיד על עצמו שהאמין בכל לבו 'שישראל נתונה בסכנה ממשית, פן יתחזקו הערבים וינצלו את שעת הכושר הראשונה שטיפול לידם, לשוב ולהכות בישראל על מנת לפגוע בעצם קיומה. כמופקד על ההסברה לחיילים עסקתי רבות בשאלת "צדקת עמדתה של ישראל בסכסוך" [...]

שם, ראה ושמע, והיה שותף סוד להיסטוריה מתהווה, חשוכות מאוד להארת פנים נוספות של ההתפתחויות בתקופה סוערת זו. בהיותו ראש לשכת הרמטכ"ל התבקש בר-און לנהל יומן יומי של כל האירועים, ודומה שמודעותו ההיסטורית העמוקה כהיסטוריון עתידי יצרה נכס היסטורי ואינטלקטואלי לחוקרי התקופה המדוברת. ספרי המחקר של בר-און על תקופה זו, כולל עבודת הדוקטור שלו, מבוססים בחלקם על אותו יומן. בפרק העשירי בר-און מתאר בפירוט גם את מה שהוא מכנה 'המנות המרות' בעקבות המלחמה, דהיינו הלחצים שהפעילו ארצות-הברית, ברית-המועצות והאו"ם על ישראל כדי שתיסוג מסיני. דוד בן-גוריון נאלץ להיכנע ללחצים, אך דיין, שנשאר מחוץ למעגל ההכרעות, סירב לקבל את רוע הגזרה. דיין רצה להישאר בסיני, ומה גם שממצאים ארכאולוגיים שגילה שם שבו את לבו. הוא התנגד לאופן שבו ניהל בן-גוריון את המאבק המדיני – מאבק שנועד להבטיח בתמורה לנסיגה חופש שיט במצרי טיראן ומניעת טרור מעזה – ו'האמין שניתן להחזיק מעמד תקופה ארוכה ואין צורך להתקפל גם במחיר הכרזת האו"ם על סנקציות וקרע בין ישראל לארה"ב'. דיין, שלא שוכנע בצורך לסגת מסיני, החל 'לדבר על סיום שירותו בצה"ל' (עמ' 241-243).

התייחסותו של בר-און לדיין מעניינת ומחדשת. הוא מודע היטב לטענות ולביקורות שהושמעו ושושמעות נגד דיין, וסבור שאלו נובעות 'מחוסר הבנה והכרה אינטימית עם האדם כפי שהיה באמת'. דיין לא היה נטול ערכים, אף ש'זלזל בחלק מהערכים המקובלים'. בר-און גורס שלא הכיר אדם שהיה כה 'מסור למדינה' כדיין. דיין גילה 'יחס חם לערבים' ו'חמלה אנושית' כלפיהם. עם זאת הוא תיעב 'כל נימה של זיוף וצביעות'. הוא לא סבל את הנוסחאות השגורות של הטפה "ציונית" והתלהמות לאומנית. הוא גם

מרדכי בר-און, מפקד הקו העירוני בירושלים (במרכז) על רקע 'מגדל דוד' (באדיבות מרדכי בר-און)

יהודיות בארצות-הברית באותם ימים לעצם עידוד העלייה לישראל, משום שראו בכך סכנה להתדלדלות בקהילות, בעיקר בשורות הצעירים. לאחר שהשתחרר מהחיים הציבוריים הפור-מליים המשיך בראון להיות פעיל ציבורי ב'שלוש עכשיו' וב'קרן החדשה לישראל', ובמסגרות אלה גברה הזדהותו עם תפיסות השמאל בנושאי ניהול הסכסוך עם הפלסטינים וישובו. פעילות זו באה לשיאה בהצטרפותו לרצ ובהיחברותו לחבר כנסת, אך הוא פרש מהכנסת לפני תום כהונתה, מפני שהגיע למסקנה שהחברות בכנסת אינה מתאימה לו והוא אינו מתאים לה. בראון שב הביטה בשמחה להגשים חלום אחר – תואר שלישי ומחקר. ואכן דומה שכאן מצא את עצמו מחדש, ותרומתו המחקרית אכן העשירה אותו ואותנו.

ספרו של בראון הוא ספר מרתק. סקירת תולדות חייו קשורה קשר הדוק להתפתחות היישוב היהודי טרם הקמת המדינה ולהתפתחות המדינה למן הקמתה. נוכחותו בצמתים חשובים של קבלת החלטות בשנות החמישים ובתפקידיו בצה"ל ובסוכנות היהודית מאוחר יותר מסייעת להבין את האירועים בפן האישי והציבורי. איני בטוח שקוראים צעירים יגלו עניין בפרקי חיים אלו, אולם מי שחוו תקופות אלו או מתעניינים בהן ימצאו בספר זה עניין רב. הספר כתוב יפה וחושף את דמותו של אדם חכם, אנושי מאוד, סקרן, מסור ונאמן להשקפות הומניסטיות. עם זאת הספר ארוך מדי, עמוס בפרטים רבים שאפשר היה לצמצמם, והיה ראוי להגהה טובה יותר.

האמנתי בכל לבי כי השאיפה לשלום היא נקודת המוצא לפעילותו של צה"ל, וכי הסכנות האורבות לישראל הן אמיתיות' (עמ' 281). בראון עסק אפוא גם באינדוקטרינציה: 'אחד הצינורות שדרכם הייתי מסוגל להפיץ ברכים, וביעילות מרבית, רעיונות חינוכיים, סמלים וערכים, היו נאומים שנשאו הרמטכ"לים בהזדמנויות שונות ואני התבקשתי להכין עבורם את הטקסטים' (עמ' 284). בהקשר זה למדתי לראשונה שבראון הוא זה שכתב את 'נאום הר הצופים', שנשא יצחק רבין ביוני 1967, כאשר קיבל תואר דוקטור של כבוד מן האוניברסיטה העברית. הנאום רווי הפתוס וההתלהבות שלאחר הניצחון הגדול של מלחמת ששת הימים נראה כיום לבראון 'כתמימות בלתי נסבלת [...] הדברים על "המחיר הנורא ששילם האויב", ולא כל שכן הדברים על כך שהעם היהודי "לא הורגל לחוש את שמחת הכובש והמנצח", היו מופרכים מיסודם והייתי צריך להבין זאת גם אז [...] היה יפה לשמוע דברים אלה מפיו של רמטכ"ל הניצחון, אך אמת רבה לא היתה בהם' (עמ' 336).

בראון סוקר גם את הקריירה שפיתח כראש מחלקת הנוער והחלוץ בסוכנות היהודית (פרק חמישה-עשר). פרק זה מעניין במיוחד עבור מי שרוצים לדעת על פועלה של הסוכנות היהודית בקרב הנוער היהודי בעולם. בראון גייס את האנרגיות שלו כקצין חינוך לשעבר בצה"ל לעיסוק נמרץ בתחום זה, והוא מתאר בפירוט את מפעליו ומסעותיו ברחבי תבל ובעיקר בארצות-הברית. מעניינת במיוחד התנגדותן של קהילות